

Amman Syetyerkhan

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Obraz i różnicowanie języka mongolskiego na tle polszczyzny i polskości

Na świecie jest wiele państw i krajów, niemal każdy z nich charakteryzuje się własnym, wyjątkowym językiem. Szacuje się, że na całym globie istnieje ponad 6 tys. języków. Te z nich, które przestają być używane – wymierają. Wraz z zanikiem języka przestaje istnieć także kultura, dla której ów język stanowił sposób wyrażania. Język jest bowiem nie tylko bardzo ważnym narzędziem kontaktu z innymi ludźmi, jest również źródłem wiedzy o danej społeczności. Kiedy chcemy poznać inną kulturę, możemy to uczynić przede wszystkim poprzez naukę samego języka. Za jego pośrednictwem można zrozumieć i poznać wszystko: kulturę, religię, obyczaje, historię itp. Jest on najlepszym interpretatorem otaczającego nas świata. Każdy język wyróżniają indywidualne cechy, które wykształciły się na skutek różnorodnych procesów na przestrzeni jego rozwoju.

W Księdze Przypowieści znaleźć można następujące słowa, które okazać się mogą istotne dla zrozumienia idei uczenia się języków obcych:

Życie i śmierć są w mocy języka.

Kto go umiłuje, spożyje owoc jego

[za: Szczurek 2005: 5, Księga Przypowieści 18, 21].

Żyjąc we wspólnym świecie, w zależności od naszego pochodzenia, mamy zupełnie inne realia i inaczej je postrzegamy za pomocą języka i własnego punktu widzenia. Każdy naród dysponuje

charakterystycznymi pojęciami i znaczeniami, które odróżniają go od innych społeczności. To zróżnicowanie ma służyć danej społeczności poprzez tworzenie kategorii tożsamości. W swoim artykule chciałabym pokazać niektóre różnice między językiem mongolskim i językiem polskim, ich charakterystykę i historię oraz przede wszystkim odnotować charakterystykę językowego obrazu świata Mongołów, wpływ języka na postrzeganie jego realiów.

Język mongolski

Tak jak inne języki, również język mongolski ma swoje indywidualne cechy, które wykształciły się na skutek różnorodnych procesów na przestrzeni dziejów. Można obserwować przez pryzmat historii i kultury, jak się rozwijał dany język, do jakiej grupy należy, jakie czynniki wpłynęły na rozwój jego leksyki itd. Zanim spróbuję pokazać niektóre ciekawe przykłady odmienności języków mongolskiego i polskiego, chciałabym sięgnąć do historii języka mongolskiego.

Rozkwit piśmiennictwa w Mongolii rozpoczął się od czasów Czyngis-chana, czyli od XII–XIII wieku. Od końca XIII wieku zaczęto w Mongolii przekładać różne utwory z języka tybetańskiego i chińskiego, głównie traktaty filozoficzne i filozoficzno-religijne [Bazyłow 1981: 387]. Na rozwój języka mongolskiego ogromny wpływ miała religia, przede wszystkim buddyzm. Pierwsza gramatyka języka mongolskiego powstała w XII wieku, jej autorem był Czoidzi Odzer, prawdopodobnie z pochodzenia Ujgur¹ [Bazyłow 1981: 390].

¹ Ujgurzy – etniczna wspólnota 19 związków plemiennych. Zamieszkiwała prowincję Xinjiang w Chinach (ok. 7,5 mln) oraz wschodni Kazachstan, Kirgistan, Uzbekistan (ok. 263 tys.) Ujgurzy od IX wieku wyznają islam sunnicki. W 744 r. utworzyli na terenie Mongolii i Turkiestanu Wschodniego kaganat („państwo w stepie”). Przetrwał on do 840 r., tj. do podboju państwa przez Kirgizów. Sam termin „ujgur” z tłumaczenia starotureckiego oznacza „organizowany”, „połączony” [Bodio, Jakubowski 2004: 85].

Badacz rosyjski B. J. Władimircow (1884–1931) w książce *Монгол бичгийн хэлийг халхын аман аялгуутай харьцуулсан хэл зүй* (Gramatyka porównawcza języka klasycznego z ustną gwarą chałch²) przedstawia etapy rozwoju języka mongolskiego, wyróżniając wśród nich:

- etap głównego języka mongolskiego, kiedy zaczął się rozwijać język turecki, tunguski od głównego prajęzyka ałtajskiego;
- etap dawny języka mongolskiego, kiedy zaczął się utrwalać dialekt języka mongolskiego;
- średniowiecze – rozwój piśmiennictwa: od XII–XIV wieku;
- współczesny język mongolski [Tumurtogoo 1992: 2].

Oprócz Mongołów rozwój języka mongolskiego badali również cudzoziemcy, m.in. Nikolaus Poppe (1897–1991), rosyjski lingwista i etnograf, specjalista z zakresu języków ałtajskich, G. D. Sandzeew (1902–1982), rosyjski badacz języka mongolskiego, Władysław Kotwicz (1872–1944), polski językoznawca, orientalista, specjalizujący się głównie w językach mongolskich na tle ałtajskim, oraz Paul Pelliot (1878–1945), francuski podróżnik, sinolog i orientalista.

Według Alfreda F. Majewicza w książce pod tytułem *Języki świata i ich klasyfikowanie* języki klasyfikowane są m.in. według trzech kryteriów, które wskazują na cechy danego języka:

- klasyfikacja genetyczna (historyczna),
- klasyfikacja geograficzna,
- klasyfikacje typologiczne [Majewicz 1989: 10].

Według klasyfikacji genetycznej język mongolski dzieli się na dwie podgrupy: południową i północną. Do południowo-mongolskich języków należą cztery języki z terenu Chin: magurski – około 50 tys. użytkowników, santijski – 200 tys., baoanski – 7 tys., mongorski – 60 tys.

² Chałcha – nazwa Chałchasów; dotyczy najsilniejszej mongolskiej grupy etnicznej, stanowiącej obecnie główny składnik i znaczną większość ludności Mongolii (75%), z tego względu nazywa się potocznie Chałchasów po prostu Mongołami. Zob. Historia Mongolii [Bazyłow 1981: 21].

Język mongolski pochodzi z rodziny języków ąltajskich. Do języków północno-mongolskich należy klasyczny język mongolski z tzw. ujgurskim pismem, które nazywano także pismem staro-mongolskim [Majewicz 1989: 52].

Mongolski badacz i językoznawca B. Rinchen³ uważa, że Mongołowie swego czasu używali do sześciu różnych alfabetów, takich jak: klasyczny, kwadratowy, jasny, uagindra, sojombo i cyrylica [Kałużyński 1999: 10–11].

Klasyczny język mongolski

Najstarsze pismo języka mongolskiego oparte jest na piśmie ujgurskim, które do teraz jest w użyciu (w Mongolii Wewnętrznej⁴ użytkownicy posługują się nim do dziś). Poza tym jest ono językiem *Tajnej Historii Mongołów*, najważniejszego traktatu, który powstał w pierwszej połowie XIII wieku jako dzieło anonimowego autora. Twórcą pisma ujgurskiego był Ujgur Tatatonga, który popadł w niewolę Czyngis-chana po podboju tureckiego chanatu *Naimanów* w zachodniej Mongolii i w Dżungarii w 1204 roku.

Klasyczne pismo ma swoją specyficzną charakterystykę:

- pisane i czytane jest z góry na dół;
- każda z liter może być pisana na 3 sposoby w zależności od pozycji w wyrazie (na początku, w środku i na końcu wyrazu);
- sposób zapisu różni się od sposobu wymowy;
- nie ma wielkich liter.

³ Rinchen Bjambyn (1905–1977) – mongolski pisarz, etnograf, historyk, językoznawca i tłumacz. Autor czterotomowej gramatyki języka mongolskiego i wielu innych prac naukowych. Napisał pierwszą mongolską powieść historyczną – trylogię *Uürijn tujaa* (1951–1955), a także opowiadania i dzienniki podróży oraz liczne przekłady – m.in. z literatury polskiej (wybrane poezje A. Mickiewicza). W 1966 roku otrzymał odznakę Zasłużony dla Kultury Polskiej, źródło: <http://portalwiedzy.onet.pl> [dostęp: 07.01.2014].

⁴ Mongolia Wewnętrzna – to jedna z większych jednostek administracyjnych Chin, stanowi aż 12% ich powierzchni, chociaż zamieszkują ją jedynie 24 mln osób. Stolicą Mongolii Wewnętrznej jest Hohhot.

Pismo kwadratowe

Twórcą tego pisma był przywódca tybetańskiej sekty Czerwonych czapek, 'P'ags-pa-lama (1239–1280), który miał duży wpływ na mongolskiego cesarza Hubilaja⁵ (mgl. Хубилай). Pod jego wpływem cesarz przyjął nową religię i zlecił tybetańskiemu lamie opracowanie nowego alfabetu mongolskiego. Pismo, które powstało, to tzw. pismo kwadratowe (nazywane tak od kształtu liter), oparte na piśmie tybetańskim. Używane było jako oficjalne i obowiązujące nawet w kancelarii cesarza do końca panowania założonej przez Hubilaja dynastii Juan (1368 roku) [Bazyłow 1981: 388].

Pismo jasne (inna nazwa: *Tod pismo*)

System pisma używany do zapisu języka kałmuckiego stworzony został w połowie XVII wieku przez mnicha buddyjskiego o nazwisku Zaja Pandita Oktorguin Dalai. Zostało ono przejęte z klasycznego pisma mongolskiego. Wcześniej język kałmucki był zapisywany piśmem ujgurskim. *Tod pismo* jest nadal używane w Chinach, natomiast Kałmucy zamieszkujący Rosję od 1924 roku posługują się cyrylicą.

Pismo *Vagindra*

Pismo opracowane w 1905 roku przez dwóch autorów: Aguaandorj i Khory Buriacji. Skrypt stworzyli z pomocą Tseveena Jamsran-y, żeby zjednoczyć ośrodek kulturowy Buriatów⁶. Nazwa *Vagin-*

⁵ Hubilaj (1215–1294), wnuk Czyngis-chana i drugi po nim wielki chan, który okrył się sławą – dokładnie wtedy, kiedy jego oddział oblegał Pekin. Był założycielem dynastii Jüan. Hubilaj uważał się za mongolskiego chana, który podbił Chiny [Baabar 2005: 71, 74].

⁶ Buriaci – lud z grupy mongolskiej zamieszkujący Buriację (Rosja) oraz północną Mongolię i Chiny. Rozróżnia się dwie grupy Buriatów rozdzielone jeziorem Bajkał: wschodnią – pozostającą w bliskich kontaktach z Mongolią (pis-

dra jest wersją sanskrycką jego nazwiska, które opiera się głównie na klasycznym piśmie Mongołów. Pismo zostało stworzone, aby Buriaci mogli czytać materiały w starym skrypcie.

Pismo *Sojombo*

Twórcą tego pisma jest Gonbodordz Zanbazar. Dążył on do połączenia języka mongolskiego, sanskrytu i tybetańskiego. Stworzył je na podstawie alfabetów hinduskiego i Lanz oraz Nagar. Pismo składało się razem z 90 liter. Przez 200 lat korzystała z niego głównie grupa narodowościowa Chałcha i to przede wszystkim w języku liturgii. Pierwszy znak w piśmie *Sojombo* do teraz jest na flagach mongolskich jako symbol niepodległości i wolności.

Łacina i cyrylica

1 lutego 1941 roku w Mongolii ogłoszono, że oficjalnie przyjęto alfabet łaciński, ale po niecałym miesiącu zrezygnowano z niego, ponieważ trudno było wyrazić mongolskie głoski łacińskimi literami. Później przyjęto alfabet rosyjski, cyrylicę przystosowano do potrzeb dialektu chałchaskiego. Współczesne pismo w praktyce zaczęto wykorzystywać po II wojnie światowej – od 1946 roku. Alfabet zawiera wszystkie litery rosyjskie, poza tym wzbogacono go o dwa grafemy θ -□, γ -ü (samogłoski), które nie miały swego odpowiednika w alfabecie rosyjskim [Godziński 1998: 11].

Jak widać, język mongolski opiera się na wielu systemach pisma, co wyraża jego niezwykłą różnorodność i odmienność od języka polskiego.

mo mongolskie, najdłużej utrzymana gospodarka koczowniczo-pasterska) i zachodnią – utrzymującą się głównie z rolnictwa, jest to grupa osiadła [za: Bodio 2004: 124].

Odmienności

Polska i Mongolia różnią się nie tylko językiem, ale także przynależnością do innego sposobu myślenia człowieka o jego miejscu w świecie. I tak na przykład Mongołowie są narodem koczowniczym, dlatego myśląc o domu, sięgają po określenie *jurta*, natomiast dla nieznających realiów mongolskich osób będzie to jedynie określenie namiotu. Zmianę sposobu myślenia można dostrzec także w pojmowaniu spożywania posiłków: Mongołowie mówią *pić zupę*, a Polacy *jeść zupę*.

Koczowniczy tryb życia Mongołów, ich silny związek z otaczającym środowiskiem i związane z tym zachowania pozajęzykowe trwają nieprzerwanie do dnia dzisiejszego, co ma ogromny wpływ na kreatywność językową ogółu mongolskiego społeczeństwa. Warto przytoczyć tutaj chociażby sposoby zwracania się do bliskich. Polacy mówią do siebie *kotku*, *myszko*, *żabko*, Mongołowie zaś *wielbłądziku*, *jelonku*, *króliczku* albo negatywnie *krokodylu* itd. Odmienność ta związana jest z odrębnością cech kulturowych, jakie wykształciły Polska i Mongolia – narody tak bardzo od siebie pod tym względem odległe – dlatego struktura języka, przesady, poglądy stereotypy, frazeologizmy są spostrzegane inaczej. Po mongolsku inaczej nazywa się starszego brata (*ax ah*), a inaczej młodszego (*дүү duu*). Również w Mongolii mamy tylko jeden wyraz *cag*, który w języku polskim można zastąpić trzema innymi wyrazami *zegar*, *godzina*, *czas* itp.

Wśród innych przykładów odmienności obu języków wymienić należy chociażby różnice językowe w nazewnictwie. Niektóre te nazwy w danym języku brzmią zupełnie naturalnie i ludzie są przyzwyczajeni do ich używania, dlatego nie stosuje się do ich wartościowania przymiotników takich jak chociażby „śmieszny”, natomiast w innym języku samo określenie może wzbudzić śmiech:

pol. stonoga – mong. sześćdziesięcionoga (жаран хөлт)

pol. stokrotka – mong. oczy barana (хонин нүд)

pol. jeżyna – mong. oczy krowy (үхрийн нүд)

pol. kret – mong. ślepy turkus (сохор номин)
 pol. owoc figi – mong. ucha ośla (илжигэн чих)
 pol. bursztyn – mong. tygrysie oko (барын нүд)

Homonimia międzyjęzykowa. Fałszywi przyjaciele

Tzw. fałszywi przyjaciele tłumacza to wyrazy o podobnym brzmieniu, które w drugim języku mają zupełnie różne znaczenie, co jest mylące dla tłumaczy i uczących się języka obcego. Poniżej podaję kilka przykładów:

Sarna – сарнай – róża

Bat – бат – mocny, silny

Tom – том – duży

Nas – нас – wiek

Ta – та – wy (forma adresatywna używana w stosunku do starszej osoby, podobnie jak w języku rosyjskim)

Chory – хуурай – suchy

Szal – шал – podłoga.

Perspektywa językowego obrazu świata

Język postrzegany jest jako narzędzie interpretacji rzeczywistości. Mimo tego, że żyjemy na jednej planecie, w różny sposób patrzemy na świat, w inny sposób postrzegamy rzeczywistość. Występują spore różnice w relacji pomiędzy językiem a rzeczywistością u różnych narodów. Proces ten doskonale podsumowują poniższe słowa:

Leo Weisgerber, który uważał język za realną siłę, tworzącą obraz świata danej społeczności komunikatywnej, kontynuował myśl Humboldta, głoszącą, że język jest nie tylko i nie przede wszystkim środkiem do porozumiewania się, lecz wyrazem ducha oraz poglądu na świat użytkownika języka. Porządek świata pochodził, według niego, od słów i myśli

wspólnoty językowej. Odmienność języków, w myśl tej teorii, prowadzi nieuchronnie do różnych poglądów na świat poszczególnych wspólnot posługujących się konkretnymi językami i zarazem ograniczonych tymi językami. [Kopińska 2011: 58]

W języku mongolskim również zdarzają się tego typu odmienności, np.:

Pada śnieg albo deszcz – Цас, бороо орох – wchodzi śnieg, deszcz;

Popłakać się ze śmiechu, ryczeć ze śmiechu – Элэг хөштөл инээх – śmiać się aż wątroba drętwieje;

Ojczyzna – Эх орон – ziemia mamy.

Co ciekawe, w Mongolii od dawna liczbą 3 określa się pełnię, doskonałość, nawet językowy obraz świata postrzegany jest trójdzielnie:

Trzy bogate światy – Ертенцийн гурван баян

Ziemia jest bogata w korzenie – Газар үндсээр баян

Niebo jest bogate w gwiazdy – Тэнгэр одоор баян

Ocean jest bogaty w wodę – Далай усаар баян

Trzy czystości świata – Ертенцийн гурван ариун

Myślenie matki jest czyste – Эх хүний сэтгэл нэг ариун

Walka patrioty jest czysta – Эх орончийн зүтгэл нэг ариун

Czyny za pokój są czyste – Энх тайвны үйлс нэг ариун.

Frazeologizmy mongolskie

Frazeologizmy to połączenia wyrazów utrwalonych w danym języku, które zawierają w sobie ukryte znaczenie. W zależności od punktu widzenia danej narodowości frazeologizmy postrzegane są inaczej, niektóre z nich są podobne, ale inne zupełnie inaczej brzmią, dlatego czasami problem zaczyna się, kiedy próbujemy dosłownie przełożyć dany frazeologizm na inny język. Tu warto przytoczyć kilka odmiennych przykładów frazeologizmów mongolskich:

1. Niezależnie od tego, czy wlejesz w ucho osła złoto czy wodę, i tak będzie nim trzepać (Илжигний чихэнд ус хийсэн ч сэгсэрнэ, алт хийсэн ч сэгсэрнэ) – co oznacza, że ktoś niczego nie rozumie, po prostu jest głupi. W języku polskim podobny frazeologizm brzmi: *Głupi jak osioł*.

2. Zbieraj krople, będzie ocean (Дуслыг хураавал далай, дуулсныг хураавал эрдэм) – zbieraj wiadomości, a uzyskasz wiedzę – to znaczy, że trzeba zacząć od czegoś małego. Po polsku: *Ziarnko do ziarnka, a zbierze się miarka*.

3. Komuś słońce wschodzi (Нар нь гарах) – ktoś, kto ma szczęście. Po polsku: *Ktoś jest w czepku urodzony*.

4. Wznosić złoty dziób (Алтан хошуу зөөх) – plotkować. Po polsku: *Rozsiewać plotki*.

5. Bogaty żołądek (Баян ходоод) – osoba, która przysła ostatnia, np. podczas jakiegoś konkursu. Po polsku: *Ostatni będą pierwszymi*.

6. Jak gwiazda dzienna (Өдрийн од шиг) – coś bardzo rzadkiego, rzadko spotykanego. Po polsku: *Biały kruk*.

Symbolika zwierząt

Wilk w wielu kulturach oznacza strach, zagrożenie, kojarzony jest z diabłem, siłami dzikimi i mrocznymi, np. tak jak w bajce *Czerwony kapturek*, chudy zawsze głodny. A dla Mongołów jest on świętym zwierzęciem, ma cechy pozytywne. Od dawna ludzie czcili wilka, ponieważ uważa się, że Mongołowie pochodzą od wilka. To symbol witalności i siły. Wilk zachowuje naturalną równowagę w przyrodzie. Obecnie obserwuje się proces nadawania wilkom przez ludzi skojarzeń pozytywnych – jest to wpływ popularnych filmów i seriali.

Krokodyl – w Mongolii czasami nazywa się tak niesympatycznych mężczyzn.

Kruk – również ten ptak przedstawiony jest negatywnie, to symbol śmierci, wojny albo nieszczęścia. W kulturze środkowej Azji występują różne przesady, a co ciekawe, w języku kazachskim

kruk ma znaczenie pozytywne, mieszkańcy tego kraju często zwracają się tak do bliskich, np. *Mój k roku*. Jeśli powie się do swoich dzieci, że są *śliczne, piękne* itp., to przytrafi im się coś złego, dlatego więc – żeby nic złego im się nie stało – dorośli mówią do dzieci *mój k roku*. To jest jakby jeden z rodzajów uroku. Przez ten przesąd ptak ten zyskał pozytywne skojarzenia w języku.

Sam język odgrywa olbrzymią rolę w rozumieniu świata. Język danego narodu jest kluczem do skrzyni, w której ukryte są bogactwa danej kultury czy narodowości. Mam nadzieję, że mój artykuł naświetlił najistotniejsze zagadnienia dotyczące realiów Mongolii, a tym samym zbliżył do siebie kulturę polską i mongolską. Mimo odmienności kulturowej wszyscy jesteśmy podobni. Koń rży tak samo bez względu na to, czy żyje w Mongolii (iih-hooo?!) czy w Polsce (i-haaa). A wszyscy, niezależnie od miejsca pochodzenia, uśmiechamy się „w tym samym języku” – języku naszego serca.

Moje przykłady miały pokazać też jeszcze potrzebę bycia twórczym, kreatywnym w sytuacji tłumaczenia z jednego języka na drugi – z mongolskiego na polski i z polskiego na mongolski. Nie można tłumaczyć dosłownie: świat bogaty w realia (odmienne od naszych własnych) wymusza twórcze podejście językowe.

Bibliografia

- Baabar B. [2005], *Dzieje Mongolii*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.
- Bazyłow E. [1981], *Historia Mongolii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Bodio T. [2004], *Historia. – społeczeństwo – polityka. Współczesna Azja centralna*, Elipsa, Warszawa.

- Godziński S. [1998], *Współczesny język mongolski*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.
- Kałużyński S. [1998], *Klasyczny język mongolski*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.
- Kopińska M. [2011], *Język jako narzędzie interpretacji rzeczywistości – językowy obraz świata*, „Un mundo, muchas miradas – Mundu bat, begirada anitz”, nr 2, <http://www.ehu.es/ojs>.
- Żurawski S. [2007], *Obyczaje, języki, ludy świata*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.